

Türkiye'nin Ekonomik Dengeleri

Prof. Dr. Zafer TUNCA

İstanbul Kültür Üniversitesi
İİBF İktisat Bölümü

Günümüzde büyüyememe, yani durgunluk ekonomik açıdan tüm dünyayı meşgul eden en önemli sorunlardan biridir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin de son yıllarda durgunluğa girmiş olduğu ve orta gelir tuzağına takılmış olduğu görüşü ortaya atılmaktadır. Konuyu inceleyebilmek için öncelikle orta gelir tuzağının ne olduğunun tanımını vermeye çalışalım.

Bir ekonominin belli bir gelir düzeyine ulaştıktan sonra o gelir düzeyinde takılıp kalmasına orta gelir tuzağı denmektedir. Ancak görüldüğü gibi bu tanımda hangi gelir düzeyinden söz edildiği önemlidir. İlk başlarda, yani bu kavram ilk kez ortaya atıldığında ABD kişi başına ulusal gelirinin %20 sine sahip ülkeler, orta gelir düzeyine sahip ülkeler olarak tanımlanıyordu. Ancak orta gelir grubu tanımı olarak günümüzde bir de Dünya Bankasının yaptığı sıralama kullanılmaktadır. Bu tanıma göre geliri yaklaşık 1.000 \$ – 12.000 \$ arasında olan ülkeler orta gelir grubunda sayılmaktadır. Bunun altı düşük gelirli ekonomiler, üstü ise yüksek gelirli ekonomiler olarak adlandırılmaktadır. Orta gelir grubu da iki alt gruba ayrılmakta ve yaklaşık 1.000 \$ - 4.000 \$ arası alt orta gelir grubu 4.000 \$ - 12.000 \$ arası da üst orta gelir grubu olarak adlandırılmaktadır.¹

Soruna ABD kişi başına ulusal gelirinin %20'si olarak bakıldığında, 2007 yılından itibaren 2009 hariç olmak üzere Türkiye'nin orta gelir düzeyini yakaladığı görülmektedir. Ancak hemen belirtelim 2009 sonrasında Türkiye kişi başına gelirinin, ABD kişi başına gelirin oranı %20-%22 arasında kalmıştır. Bu hali ile Türkiye ekonomisi son 7-8 yıldır orta gelir tuzağına takılmış görünümü vermektedir.

Bir ekonominin orta gelir tuzağında oluşunu ortaya koyan belirtilere gelince, bunlardan en önemlisi ülkede tasarruf oranlarının düşük oluşu, yani yatırımları karşılayamayacak düzeyde bulunmasıdır ki; bu da temel yapısal dengesizliklerden en önemlisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan Türkiye'nin yapması gerekenlerin başında Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın (GSYH) %13'ü dolayına düşmüş bulunan tasarruf oranını arttırması gelmektedir. GSYH'nin %22-%23'ü dolayında olan yatırımlarla tasarruflar arasında oluşan, GSYH'nin %10'u kadar olan fark yabancı tasarruflarla kapatılmak zorunda kalmakta, ülke yabancı ülkelere kısa vadeli borçlanmakta ya da rezervlerinden ödeme yapmaktadır. Yabancıların kendi tasarruflarını uzun vadeli doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak ülkeye getirmesi ise en tercih edilebilir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yabancı yatırım ortamının iyileştirilmesi ve tasarrufların arttırılmasına yönelik önlemler hayati önem taşımaktadır. Örneğin, bireysel emeklilik yolu ile tasarrufların teşviki olumlu bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık tüketici kredilerinin özendirilmesinin yarattığı tüketim artışı, yatırım tasarruf açığının sürmesine katkı yapmaktadır.

Belirtilerden ikincisi ise sanayi kesiminde görülen yavaşlama ve çeşitlenmenin gerçekleşmemesidir. Çeşitlenme açısından Türkiye sanayi kesimi başarılı olarak nitelendirilebilirse de bu konuda da bir envanter çalışmasının gerekli olduğu konusunda konu ile ilgili herkes fikir birliği

¹ Gruplandırma değerleri akılda kolay kalması için yuvarlanarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. "Dünya Kalkınma Raporu" Dünya Bankası Yayını, 2012; s. 389

içindedir. Sanayi kesiminin GSYH içindeki payı son yıllarda %23-%25 arasında değişmektedir. Bu konuda kapasite arttırıcı yatırımlarla birlikte yenilik getiren, daha ileri ve daha yeni teknoloji uygulayan yatırımlara ihtiyaç vardır. Özellikle imalat sanayiinde katma değeri arttırıcı yeni bir özendirme sistemine gereksinim vardır.

Nihayet belirtilerden üçüncüsü ise emek piyasasında koşulların olumsuz görünümde olmasıdır. Sanayi kesimindeki kayıt dışılık ayrı bir yapısal sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Emeğin verimli olmasının temel iki koşulu vardır. Bunlardan ilki sağlıklı olması, ikincisi ise emek sahibinin iyi eğitilmiş olmasıdır. Bu nedenle yeni teknoloji yaratacak ya da en azından ileri teknolojiyi uygulayacak yetenekte işgücünün yetiştirilmesi gerekir. Bunun da yolu çağdaş ve pozitif bilimden geçmektedir.

Türkiye'nin önemli yapısal dengesizliklerinden bir tanesi de dış açık vermeden büyüyemez oluşudur. Bilindiği gibi büyüme bir kaynak sorunudur. Yurt içi tasarrufları yetersiz olduğu için Türkiye, hedeflenen büyümesi için gerekli yatırımları yapacak kaynağa sahip değildir. Bu kaynak açığı yukarıda belirtildiği gibi yabancıların tasarrufları ile kapatılmaya çalışılmaktadır. Kaynak açığının dış yansıması da Ödemeler Dengesi açığı olarak kendisini göstermektedir. Bir ülke eğer yeterli kaynağı bulamazsa ödemeler dengesi açığını ve dolayısıyla tasarruf açığını kapatamaz, hedeflenen büyüme için gerekli yatırımları yapamaz ve sonuçta büyüme hedefine ulaşamaz.

Son zamanlarda döviz fiyatlarında meydana gelen artışlar yukarıdaki ilişkilerin açıklanması açısından son derece önem arz etmektedir. Kuşkusuz ekonomide faiz, enflasyon ve reel ücret düzeyi oranları da en az döviz fiyatları kadar önemli göstergelerdir.

Yılbaşından bu yana Ocak-Ağustos döneminde Türk Lirası yaklaşık olarak Dolar karşısında %28, Euro karşısında da %16 değer kaybetmiş bulunmaktadır. Bir ülke parasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmesi o ülkenin ihracatını arttırıcı, ithalatını da azaltıcı etki yapar. Oysa Türkiye'nin durumu bu açıdan farklılık göstermektedir. Yılbaşından bu yana hem ihracatımız, hem de ithalatımız azalmaktadır, oysa sağlıklı bir ekonomide her ikisinin de artması gerekir.

2015 yılının ilk 8 ayında ihracatta %9,4, ithalatta ise %10,6 oranında bir azalma kaydedilmiş bulunmaktadır.² İthalat azalırken özellikle hammadde ve aramalı ithalatımızda meydana gelen ve sürekli hale gelen azalma, büyüme açısından kötü bir sinyaldir. Burada petrol fiyatlarındaki düşüşün de ithalattaki azalmaya olumlu katkı yaptığını söylemek gerekir.

Türk Lirasının değer kaybının ihracat ve ithalatımıza etkisi Euro / Dolar kurundan da önemli ölçüde etkilenmektedir. Türkiye'nin ihracatında Euro'nun, ithalatında ise Doların ağırlığı daha fazladır. Bir başka deyişle Türkiye daha çok Euro ile ihracat yaparken, ithalatı ise daha çok Dolar ile yapmaktadır. Yani uluslararası piyasalarda Euro Dolara karşı değer kazanmış olsa ihracattaki azalma bu kadar olmayacaktı. Ancak olay sadece Euro /Dolar paritesi ile açıklanacak kadar basit değildir.

Türk Lirası 1990'lı yılların başından beri aşırı değerli bir para görünümünde olup bu olayın yarattığı tahribat ekonomimizde bugünkü kırılganlığın en önemli nedenlerinden biridir. TL'nin aşırı değerli konumda olması ithalatı ucuzlatarak yerli girdi üreten sanayilerin gerilemesine neden olmuştur. Bugün ihracat yapan sanayi dallarında yerli katma değer oranı son derece düşük düzeydedir. Bazı sektörlerde ihraç malları içinde ithalatın payı %70-%80'lere ulaşmaktadır. Bu olay ithalata aşırı derecede bağımlı bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına ve GSYH içinde sanayi kesiminin payının sürekli

² Ocak-Temmuz verileri TC Hazine Müsteşarlığından alınmıştır. Ağustos ayında TİM verileri kullanılmıştır.

gerilemesine neden olmuştur. TÜİK verilerine göre 1998 yılında cari fiyatlarla GSYH içindeki payı 23,6 olan imalat sanayi, 2014 yılında %15,8'lik bir paya sahiptir. 2009 yılındaki krizin etkisi ile küçülen söz konusu sektör, ardından iki yıllık bir toparlanmadan sonra çok yavaşlamış ve büyüme hızı önemli ölçüde düşmüştür. İmalat sanayiindeki bu durgunluk istihdam üzerine de olumsuz etki yaratmaktadır. İstihdam yaratma kapasitesi düşen imalat sanayi, %10-%11 dolayında takılıp kalan işsizliği de yapısal hale getirmiştir.

TC Merkez Bankası tarafından hesaplanan efektif reel döviz kurları Türkiye'deki ve onun ticaret ortaklarındaki fiyat artışlarını dikkate alarak TL'nin yabancı paralar karşısındaki değerinin ne olması gerektiğini hesaplamaktadır. Eğer indeks rakamları 100'ün üzerinde ise TL aşırı değerli, altında ise düşük değerli demektir. TCMB verilerine göre son 2-3 aydır TL hafif düşük değerli gözükmektedir.

1990 yılından bu yana uygulanan yüksek faiz düşük kur politikasının sürdürülebilmesine dünyada yaşanan dolar bolluğu da önemli katkıda bulunmuştur. ABD'nin Çin karşısında verdiği ticaret açıkları dolayısıyla piyasaya sürdüğü dolarlar, yüksek faiz ödeyen ülkelere sıcak para şeklinde transfer olmuş ülkemiz de bu olaydan etkilenerek döviz kurlarını düşük tutabilmiştir. 1999 ve 2001 krizleri sonrasında ekonomiyi canlandırmak uğruna alınan önlemler sonucunda batı ekonomilerinde faizler %1-%3 arasına, hatta zaman zaman reel olarak negatif düzeylere inmiş ve uluslararası fonların gelişmekte olan piyasalara akmasına neden olmuştur. Bu gelişmeden Türkiye'de nasibini almış ve TL'nin aşırı değerli olmasına neden olmuştur. Sonuçta ekonomi yapısal bir değişikliğe uğrayarak istihdam yaratamayan, yerli katma değeri düşük bir sanayi ortaya çıkmıştır. Aynı tahribatın tarım kesimi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye eskiden kendisine yeten ürünleri şimdi ithal etmek durumundadır.

Bu olayın bir başka etkisi de ulusal gelirin dolar ile ifadesinde kendisini göstermektedir. Dolar son bir yıl içerisinde %38 Ocak ayından bu yana da %28 değer kaybına uğramış bulunmaktadır. Dolar fiyatı düştükçe ulusal gelir yüksek, yükseldikçe de düşük gözükmektedir. Bu açıdan son dört çeyrek verilerini kıyasladığımızda geçen yıl GSYH 800,1 milyar dolar iken şimdi 772,3 milyar dolara gerilemiştir. Oysa geçmiş dönemlerde dolar fiyatı düşük tutulabildiğinden, yani TL olması gereken değer daha üzerinde bir değere sahipken, ulusal gelirimiz de olması gereken gerçek rakamın üstünde bir değerle ifade edilmiştir.

Döviz kurlarına bağlı olarak ortaya çıkan en önemli dengesizlik kendisini ödemeler dengesi açığı, ya da başka bir deyişle cari işlemler dengesi açığı, kısaca cari açık şeklinde göstermektedir. 2014 yılı sonunda cari açık 46,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş ve GSYH'ya oranı %5,8 olmuştur. Oysa 2011 yılında dış açığın milli gelire oranı %9,7'ye çıkınca bu açığın sürdürülebilir olmadığı görülmüş ve bazı önlemler alınmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda iç talebi ve dolayısıyla ithalatı kısıtlamak amacı ile bir yandan bankaların kredi artışlarını sınırlayacak şekilde zorunlu karşılıklar artırılırken, diğer yandan kredi kartlarının kullanımı ile ilgili bazı sınırlamalar getirildi. Bu önlemlere ilave olarak ABD merkez bankası Fed'in QE (Quantitative easing) programını sona erdireceğini açıklaması ile birlikte dolar fiyatı yükselmeye başladı. Dolar fiyatının yükselmesi nedeniyle birlikte ithalatın pahallılaşması bir taraftan ithalatı azaltırken, diğer taraftan cari işlemler açığının da küçülmesine neden oldu. Bu küçülmede hiç kuşkusuz büyüme hızındaki düşüşün de önemli etkisi bulunmaktadır. Üç seneyi aşkın bir süredir Türkiye'nin büyüme hızı, potansiyel büyüme hızı olarak nitelenen %5'in altındadır. 2012, 2013, 2014 yıllarında büyüme hızı sırasıyla %2,1, %4,2 ve %2,9 olarak gerçekleşmiştir. İçinde bulunduğumuz yılda da bu oranın %3 dolayında olması beklenmektedir. Görüldüğü gibi büyüme hızının düşmesi cari açıktaki düşüşle birlikte seyretmektedir.

Burada çok önemli bir nokta da dış açığın finansman yöntemi ile ilgilidir. 2015 yılı ilk yedi ayında cari işlemler dengesi 25,4 milyar dolar açık vermiş bulunmaktadır. Geçen yılın aynı döneminde açık 26,9 milyar dolardı, bu da bize dış açığın küçülmeye devam ettiğini göstermektedir. Açığın finansmanına baktığımızda 25,4 milyar dolarlık açığın %36'sının, yani 9 milyar dolarlık kısmının nereden geldiği pek bilinmeyen net hata ve noksan kalemindeki dövizlerle finanse edildiği görülmektedir. Bu çok ciddiye alınması gereken bir olaydır. Bunun yanı sıra TCMB tarafından oluşturulan verilere göre ilk yedi ayda net olarak doğrudan yabancı yatırım girişi 6,7 milyar dolardır. Bunu da hariç tutarsak 9,7 milyar dolarlık finansmanın nispeten daha kısa vadeli olduğunu görürüz. Sonuç olarak; ödemeler dengesi açığının finansmanında kısa vadeli sermaye girişleri uzunca bir süredir ağırlık taşımaktadır. Bu da Türkiye ekonomisindeki kırılganlığın bir başka nedenidir.

Son söylediğimizi bir de Türkiye'nin dış borçları açısından incelersek daha da anlamlı olacaktır. Türkiye'nin 2015 yılı birinci Çeyreği sonunda dış borç toplamı 393 milyar dolar olup, GSYH'ya oranı %49,4 'e ulaşmıştır. Bu kabul edilebilir bir düzey olmakla birlikte borç toplamının yarısından fazlası, 222 milyar doları son on yılda alınmış borçtur. 393 milyar dolarlık dış borcun %70'i özel kesime ait 277 milyar dolarlık borçtur. Daha da önemlisi bu 277 milyar dolarlık borcun da %40'ı kısa vadeli. Kırılganlıklardan biri de burada ortaya çıkmaktadır. Sanırım Türkiye en başarılı özelleştirmeyi dış borçlar konusunda yapmış bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi ekonomimizin yapısal hale gelmiş sorunları, dengesizlikleri ve kırılganlıkları bulunmaktadır. Bütün bunların çözümü de acil yapısal önlemleri gerektirmektedir.